

MAGIA ÎNCEPUTULUI ȘI UMBRA CA JERTFĂ A ZIDIRII ÎN RITURILE DE CONSTRUCȚIE DIN MOLDOVA

Adina HULUBAȘ*

Abstract

After having found the right place for a home, villagers from Moldova start building a new house by paying attention to various magic implications; the day of the week when work starts, the phase of the moon, the stones and the wood they use for the construction are treated as keys to future life. The article presents and analyzes suggestive information from the Folklore Archive of Moldova and Bukovina, collected between 1970 and present day. The ancient immolation of humans in buildings left important traces in the collective mind of rural communities and data on the shadow as a substitute for the walled-up person is discussed from a diachronic point of view.

Keywords: magic beliefs, construction rites, sacrifice, spirit of the place, superstition.

Cuvinte-cheie: credințe magice, rituri de construcție, jertfa zidirii, spiritul locului, superstiție.

Ridicarea unei locuințe are numeroase etape preliminare prin care se alege locul de bun augur pentru viața familiei, după cum am observat anterior¹. Dar nu numai spațiul primește o atenție deosebită, ci există și numeroase alte precauții legate de materialele de construcție, de momentul în care se începe lucrul, perioada necesară construcției, de cine zidește sau chiar privitoare la starea de spirit generală din timpul muncii la casă. Ansamblul complex de practici și superstiții asociate construcțiilor l-a făcut pe Arnold van Gennep să încadreze această temă în categoria riturilor de trecere², care împarte în trei secvențe schimbările

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași – România.

¹ V. Adina Hulubaș, „Loc bun de casă”. *Topografia spațiului de locuit în credințele și riturile de construcție din Moldova*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei” (AMEM), Iași, nr. XVI, 2016, p. 177-210.

² Arnold van Gennep, *Riturile de trecere*. Traducere de Lucia Berdan și Nora Vasilescu. Studiu introductiv de Nicolae Constantinescu. Postfață de Lucia Berdan, Iași, Editura Polirom, 1996, p. 31. La p. 154, folcloristul francez adaugă „riturilor de fondare și

de statut ontologic. Separarea de mediul înconjurător, ca fază premergătoare evenimentului existențial ar cuprinde, în acest caz, selecția severă a tuturor coordonatelor implicate în clădirea unui nou cămin.

Informațiile inventariate în Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei începând cu anul 1970 demonstrează o memorie activă a riturilor de construcție, dublată de convingeri magice, care devin adevărate coduri de înțelegere a evenimentelor din cotidian. Aceste deprinderi culturale sunt puse în relief de un decor istoric semnificativ, fiindcă practicile propițiatorii și riturile sacrificiale subsumate mitului zidirii au fost atestate și documentate pe arii geografice impresionante.

Materialele de construcție

Valorificarea resurselor naturale oferite de coordonatele geografice ale satului împarte Moldova în două subzone arhitecturale: partea de podiș și câmpie folosește în mod preponderent lutul, clădit și lipit pe furci, nuiele, paiante, sau modelat sub forma chirpicilor, în timp ce așezările montane și submontane sunt definite de civilizația lemnului. Utilizarea pietrei în construcția caselor este întâlnită la ambele tipuri de locuințe, proporția în care figurează în totalitatea materialelor folosite fiind influențată în mod direct de existența în zonă a râurilor sau a carierelor unde se făcea extracție.

Alegerea lemnului pentru ridicarea gospodăriei în Fichitești – Bacău interzice re folosirea bânelor și grinzilor a căror încărcătură magică este nefastă: „Dacă într-o casă s-a spânzurat cineva nu mai e locuită. Lemnul din è nu-l cumpără nimeni, se arde. Se crede că aduce necazuri, moarte, nenoroc, nenorociri”. Peste câteva decenii, convingerea se regăsește încă în satul Cișmea din județul Botoșani: „Nu-i bun di folosit diloc [lemnul dintr-o casă în care s-a sinucis cineva prin spânzurare], iei și-l faci lemn di foc”³. Explicația primită de cercetătorii implicați în culegerea materialului pentru proiectul grandios al *Atlasului Etnografic al României* este că astfel de resurse reciclate, sunt de fapt, „lemne ale

inaugurare” o marcă tipologică denumită de el *prima oară*; literatura de specialitate se va referi la importanța rituală dată momentelor incipiente prin „magia începutului”. Ion Taloș aderă la această perspectivă și notează, 62 de ani după cartea lui van Gennep, că obiceiurile de construcție „se situează în cadrul riturilor de trecere, alături de cele de la naștere, nuntă și înmormântare” (v. *Meșterul Manole. Contribuție la studiul unei teme de folclor european*, București, Editura Minerva, 1973, p. 71).

³ Inf. Ion M. Ciubotariu, 62 ani, muncitor (înregistrare din 23 iulie 2017).

diavolului”⁴, entitatea malefică fiind cea învinovățită de răul dintre oameni în dogma creștină.

Ion Taloș notează două povestiri culese în localitatea arădeană Șicula care exemplifică prin evenimente aparent reale convingerea că „dacă vreun meșter se taie în timpul cioplitului unui lemn, lemnul acela nu mai e folosit la construcție, deoarece e considerat nenorocos”, după cum s-a exprimat un alt subiect din Vad – Maramureș⁵. Așa se explică pustiirea unei case în urma unor evenimente tragice: „Nu-i locul. Are ceva rău în casă. Un lemn blestemat” (Pârjol – Bacău). Magia prin contagiune definește acest tip de credință; materialul lemnos a fost atins de suferință și devine un element magic de multiplicare a răului. Pe de altă parte, rănirea meșterului în momentul tăierii indică o energie immanentă a fibrei, și accidentul capătă valoare de *omen*, prefigurează parcursul ulterior al evenimentelor din casa ridicată cu trunchiul de copac incriminat.

Evitarea întâmplărilor nefaste presupunea în Drăguș – Brașov oferirea darului primițial pentru pădure: „Nu se ia primul lemn tăiat. Acesta se lasă jos și se spune: «Acesta e pentru foc». Și cel de-al doilea lemn se lasă «pentru apă», cel de-al treilea «pentru trăsnet», altul «pentru voia lui Dumnezeu»”. Toate rămân pe locul unde au crescut, iar omul își aduce acasă liniștit atâtea câte sunt necesare⁶.

Implicațiile dendrolatrice ale precauției cu care se manevrează lemnul sunt evidente, fiindcă există o așteptare colectivă atât în privința evenimentelor apărute în momentul cioplitului trunchiului de copac, cât și după încorporarea lui în noua casă. Așa cum duhul care stăpânește locul poate fi binevoitor sau nu, spiritele arborilor (numite în bibliografia germană *Baumseelen*) sunt duale, ca „demoni particulari ai vegetației”⁷.

Tocmai cultul arborilor a stat la baza operei impresionante semnate de James George Frazer și publicate începând cu anul 1890. În primul volum din *Creanga de aur* antropologul social oferă exemple abundente despre credințele universale legate de însuflețirea arborilor,

⁴ Monica Budiș, *Microcosmosul gospodăresc. Practici magice și religioase de apărare*, București, Editura Paideia, 1998, p. 39.

⁵ Ion Taloș, „Riturile construcțiilor la români”, în *Folclorul literar*, vol. II, Timișoara, 1968, p. 227.

⁶ Ștefania Cristescu-Golopenția, *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)*. Cuvânt înainte și notă de Sanda Golopenția, ediția a III-a, București, Editura Paideia, 2002, p. 70.

⁷ Romulus Vulcănescu, *Coloana cerului*, București, Editura Academiei, 1972, p. 7.

dar cu adevărat grăitoare pentru explicația ghinionului din viața familiei rezidente este situația în care sufletul copacului rămâne ascuns între grinzi. Populația *toradja* din Indonezia stropea lemnăria cu sângele unei cornute pentru a îmbuna duhul venit o dată cu lemnăria casei, căci „spiritele pădurii care se mai pot adăposti în grinzi” vor deveni „binevoitoare și nu vor face nici un rău locuitorilor casei”⁸. Asemănarea frapantă cu ritul activ în Moldova al jertfei construcției dirijează interpretarea gestului către ideea de a oferi un suflet substituit al membrilor din familia care va locui în așezarea de lemn, pentru a împlini legea formulată în Botoșana – Suceava astfel: „Casa nouă cere cap”. În numeroase localități din Moldova se practică stropirea locului cu sânge pentru a liniști spiritul locului, urmată de consumarea rituală a păsării sacrificate.

Atât la Frazer, cât și la folcloristul român Gh. F. Ciaușanu, care a publicat în anul 1914 o lucrare de sinteză asupra superstițiilor, apare informația că în Dalmația tăierea unui fag sau a unui stejar bătrân trebuie să se facă prin oferirea unei ofrande identice cu cele făcute pe pragul unei case abia date în folosință în România: „Dacă cel ce taie vreun copac se teme că va fi un «lemn rău», bântuit, ca să scape de moarte sau de boală, taie cu securea, pe buturuga copacului, capul unei găini. Atunci se crede că nu mai pățește nimic”⁹. Simetria rituală între diferitele momente ale construirii caselor este specifică unui imaginar bine definit, a cărui omogenitate conceptuală se formează prin ecouri către numeroase segmente ale culturii tradiționale.

Contaminări nefaste au loc și în cazul pietrei, dacă locul din care provine a fost afectat de disoluție: „Nu e bine să se folosească în temelia caselor piatră luată de la fântâni părăsite, căci nu aduce noroc” (Dracșani – Botoșani). Tabuizarea spațiilor devenite pustii este pregnantă mai ales în cazul caselor, unde știm că tofobia ia forme dintre cele mai diverse. În cazul superstiției legate de piatra din fântâna dezafectată putem invoca principiul magie contagioase. El definește tiparul de gândire tradițională prin care se formează convingerea că lucrurile aflate în contact la un moment dat rămân legate la nivel magic și după ce au fost separate. Sămânța distrugerii din materialele folosite la fântâna părăsită va încolți, potrivit acestei credințe, în noua

⁸ James George Frazer, *Creanga de aur*. Traducere, prefață și tabel cronologic de Octavian Nistor. Note de Gabriela Duda, vol. I, București, Editura Minerva, 1980, p. 246.

⁹ Gh. F. Ciaușanu, *Superstițiile poporului român în asemănare cu ale altor popoare vechi și noi*. Ediție critică, prefață și indice tematic de I. Oprișan, București, Editura Saeculum I.O., 2001, p. 197.

construcție și va zădărnici orice posibilitate ca familia rezidentă să aibă parte de o viață fericită.

Există totuși și un revers al acestor energii depozitate în materia primă. Spiritul locului poate fi înșelat să nu mai ceară o nouă ofrandă, după cum se sugerează în localitatea băcăuană Orbeni: „Dacă nu sî pun două lemne vechi la casa nouă sî dă un suflet. Eu când m-am mutat în casa nouă o murit soacrî-meă”. Iluzia că locuința există de mai mult timp sau memoria magică a lemnului pentru care s-a plătit *dijmă*, după cum se spune în numeroase localități din Moldova, neutralizează în acest context reacția lui *genius loci*.

Înșelarea duhului ce stăpânește spațiul se face alteori printr-o aparentă amânare a ocupării propriu-zise a spațiului: „Dacă se termină casa cu totul, zâce că moare cineva din casă. Sî lasă de aceea la casă ceva neisprăvit, nu ungi tot la pereți sau lasă o bucată di perete nivăruită” (Liteni – Suceava); „Dacă ai terminat casa de văruit se lasă un loc numai cu lut și nivăruit, nitencuit, că dacă termini tot moare cineva din casă” (Secuieni – Neamț).

Tot nemțeană este și localitatea Gherăiești, de unde etnologul Ion H. Ciubotaru a cules următoarea soluție magică de a preveni nenorocirea: „Rămâné ceava nigata: nu puné o scânduricî, nu băté on cui, mă rog, orici, *numa sî nu sî chemi* (s.n.) c-o terminat. Zâci c-așa-i mai ghini”¹⁰. Strategia în relația cu supranaturalul mizează aici pe impresia că *hybris*-ul nu a fost comis în totalitate. Convingerea că un lucru perfect pune în pericol viața umană se regăsește și în practica de a lăsa o imperfecțiune puțin vizibilă în țesături, denumită *greș*, fiindcă un obiect desăvârșit ar fi și ultimul pe care îl face omul.

Un alt exemplu de manipulare magică a trecutului înregistrat de materialele de construcție urmărește buna integrare în viața comunității: „Dacă aduci lemni di pi părău și-nfunzi la casă, tăt tîmpu’ ai musafiri” (Buda – Suceava). Această preocupare apare în toate fazele construcției, de la îngroparea ofrandelor în temelie și până la alegerea ramurilor care sunt așezate alături de prosop, bani și cruce la steagul acoperișului. Locuința este *menită* (în sens de ursire, de atribuire rituală, cum se spune, de exemplu, când farfuriile cu mâncare de pomană sunt tămâiate și destinate anumitor morți) în mod repetat să găzduiască o viață socială activă, ceea ce le va asigura membrilor familiei un statut privilegiat în mediul din care fac parte.

¹⁰ Ion H. Ciubotaru, *Considerații asupra arhitecturii populare din satul Gherăiești, județul Neamț*, în AMEM, nr. III, 2003, p. 133.

Începerea construcției

În anul 1885, unul dintre răspunsurile la chestionarele redactate de Bogdan Petriceicu Hasdeu menționa faptul că în satul Corodești, acum încadrat administrativ în județul Vaslui, „la lună nouă «se silesc să taie lemn de casă, hambare, nuiele de îngrădit garduri, sub cuvânt că nu putrezește degrabă»”¹¹. Informația apare aproape un secol mai târziu la Pufești – Vrancea, sub convingerea că luna plină ferește lemnul de atacul dăunătorilor numiți *cari*¹², și în localitatea suceveană Baia, cu adăugirea că selecția trebuie să se facă în lunile octombrie sau ianuarie¹³, când seva nu circulă la maximă capacitate. Analogia dintre forma desăvârșită a astrului nocturn și calitatea materiei lemnoase sugerează înscrierea etapei de pregătire a construcției în ritmul cosmic. Explicația animistă că prelucrarea copacilor trebuie făcută în perioada de regresie a vegetației, pentru a nu le provoca suferință, se completează cu observația empirică, precum cea culeasă în Colacu – Suceava: „Lemnele pentru construcții se taie în noiembrie, când copacii nu mai au sevă și «lemnul e mai tare»”¹⁴.

Prevenția împotriva acarienilor încă presupunea în anul 1984 o „cotă-parte” magică în localitatea hunedoreană Dăbâca, după cum reiese din mărturia unui subiect citat de Rusalin Ișfănoni: „Primul lemn doborât pentru construcția unei case nu se aducea acasă. Se lăsa pe pământ, în pădure, acolo unde cădea «pentru carii, să-l mănânce cariile». Asistăm, iată, la o înțelegere între om și această minusculă vietate a naturii: «Îți dau cât îți trebuie, de bună voie, un lemn întreg, dar să-mi lași celelalte lemne în pace»”¹⁵. Etnologul oferă și alte exemple ale pactului cu mediul înconjurător menite să protejeze recolta de cânepă sau oile din stână în fața atacurilor păsărilor și animalelor sălbatice. Ofranda dată naturii ca recunoaștere implicită a puterilor ei copleșitoare poate fi reperată și în practica de a arunca mămăligă sau pâine cucuvelelor prevestitoare de moarte. Obiceiul este activ și astăzi, inclusiv în mediul urban¹⁶.

¹¹ Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu*, București, Editura Minerva, 1970, p. 128.

¹² Monica Budiș, *op. cit.*, p. 303.

¹³ Ion Taloș, *Riturile construcțiilor...*, p. 227.

¹⁴ Monica Budiș, *op. cit.*, p. 298.

¹⁵ Rusalin Ișfănoni, *Pădurenii Hunedoarei. O viziune etnologică*, București, Editura Mirabilis, 2006, p. 71.

¹⁶ V. Adina Hulubaș, *Credințe despre naștere în contextul urban din Moldova*. Tipologie și corpus de texte, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 86. Subiectul a fost înregistrat în anul 2012, în Iași.

Dacă datele etno-folclorice înregistrate la Drăguș în jurul anului 1930 se refereau la oferirea primelor lemne ca dar pentru a căpăta o pavăză magică în fața incendiilor și a inundațiilor (cum am văzut mai sus), mărturia înregistrată cincizeci de ani mai târziu în Ținutul Pădurenilor indică o jertfă *in situ* pentru o bună conservare a materialului de construcție. Conștiința tradițională a faptului că resursele naturale și ale spațiului în genere nu îi aparțin cu adevărat omului¹⁷ este explicită în sentimentul că nu își pot asuma în întregime recoltele. Un exemplu în acest sens este modul în care se spune, cu împăcare, că fructele aflate prea sus ca să fie culese sunt „pentru păsările cerului”. Dorința de conviețuire armonioasă cu vietățile pământului transpare aici și nicidecum resemnarea.

Începerea lucrărilor la o casă nouă speculează faza lunară în scop propițiatoriu atât în Letonia¹⁸, cât și la noi: „O casă se începe să se construiască la lună plină” (Ortoaia – Suceava), „pentru ca toate să le meargă din plin și cu spor celor ce vor stăpâni gospodăria” (Săveni – Iași)¹⁹. Și nu puține gesturi cu încărcătură magică reiau simbolistica benefică pentru a definitiva influența asupra viitorului. Tot la lună plină se face mutarea în casa terminată, în numeroase sate investigate, ceea ce sugerează încheierea unui ciclu formator sub protecția selenară. El se desfășoară asemenea unei piese în trei acte, în acest caz devenite momente rituale: tăierea lemnului, debutul lucrărilor la casă și începerea traiului sub noul acoperiș. Comparația între evoluția astrală și viața casnică este frecvent conștientizată de subiecți, ca în exemplul întâlnit în Șaru Dornei – Suceava: „Cum sî împli luna, așa sî fie casa plină de belșug și di bucati”.

Zidarii pornesc lucrul la casă și în perioada în care luna se află în primul pătrar, de asemenea cu intenții augurale: „Casele se construiesc în timpul când este luna pe cer în creștere, la umplut, ca să fie totul în plin” (Dumbrăveni – Suceava). Credința a fost semnalată și la populațiile africane²⁰. Paralelismul între progresia suprafeței vizibile a lunii și dezvoltarea în spațiul terestru este urmărită, de altfel, de numeroase civilizații, cu precădere pentru a asigura recolte

¹⁷ Idem, *Loc bun...*, p. 178-181.

¹⁸ Ion Taloș, *Meșterul Manole...*, p. 78.

¹⁹ Ion H. Ciubotaru, *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare*, vol. I. *Arhitectura tradițională. Textile de interior. Portul popular de sărbătoare*, Iași, Editura „Presa Bună”, 1998, p. 26.

²⁰ Ion Taloș, *Meșterul Manole...*, p. 78.

îmbelșugate. Însămânțarea făcută la „crai nou” se recomandă și în zilele noastre în agricultura tradițională, pentru a înscrie plantele pe curba ascendentă a astrului.

Ziua din săptămână când se porcede la ridicarea construcției poate fi și ea de bun augur sau nu. „Nu-i bini să-ncechi casa marța, cî nu-i spornic” (Copălău – Botoșani), „n-o mai termină” (Ceahlău – Neamț). Simbolistica fiecărei zile este asociată unei divinități hebdomadare și unui comportament ritual specific. O zi de post va atrage o viață întreagă de privațiuni, sărbătorile sunt „zile oprite”, sâmbăta este ziua morților și orice se începe nu mai poate fi finalizat. Astfel, rămân la dispoziția gospodarilor doar două zile.

Indicația de a se începe construcția luna (Heci – Iași) apare și în numeroase sate investigate de Eugen Bâzgu, cu motivația că familiei îi va merge bine tot anul și construcția va fi reușită²¹. Fiind prima din săptămână, ziua de luni conține toate premisele unui început pozitiv și poate sugera în subsidiar o repetare a genezei creștine, dacă folosim cheia interpretativă propusă de Mircea Eliade, care consideră că riturile de întemeiere reprezintă ecouri ale cosmogoniei²².

Reperetele temporale magice revin contrapunctiv în riturile de construcție pentru consolidarea semnificațiilor pozitive. Cumularea simbolurilor selenare cu cele implicite zilelor din săptămână necesită o organizare hiper-atentă, în tandem cu ritmul cosmic: „În lună plină să te muți, ca să-ți meargă toate în plin. În zi de dulce – joia, luna” (Cucuieti – Bacău); „Mutatul în lună plină și în zi de fruct” (Viforeni – Bacău). Programarea trebuia să suprapună faza astrului doar peste ziua de luni (Vădurele – Neamț) sau joi (Viforeni – Bacău; Calafindești, Frasin și Capu Codrului – Suceava). Șederea în casa nouă nu putea începe niciodată când luna plină se producea „marța sau sâmbăta” (Budăi – Iași), fiindcă aceste zile sunt asociate în mentalitatea tradițională cu întâmplările nefaste și cultul morților. Vitalitatea, preaplinul, sănătatea și norocul modelează selecția gesturilor și sincronizarea lor cu realitatea obiectivă.

În plus, profilul spiritual al meșterilor are repercusiuni asupra viitorului familiei care va locui în casa ridicată de ei, și cum tinerii însurăței au cel mai frecvent nevoie de locuință, se punea un accent

²¹ Eugen Bâzgu, *Obiceiuri și datini privitoare la construcția casei la românii de la est de Prut*, în AMEM, nr. XIV, 2014, p. 67.

²² Mircea Eliade, *Sacral și profanul*. Traducere de Brândușa Prelipceanu, București, Editura Humanitas, 1995, p. 30.

deosebit pe asigurarea fertilității. Zidarii *sterpi*²³ erau considerați incompatibili pentru astfel de lucrări, iar indicii ale apariției copiilor în cămin erau căutate aproape oracular și în materialele de construcție. În satul sucevean Ulma, ocupat în mod majoritar de huțuli, se credea că folosirea unui lemn răsturnat la ridicarea casei sau a unui trunchi cu două rânduri de inele anuale de creștere face să dispară „norocul la copii”; în cazul în care aceștia existau deja era nevoie de rescrierea simbolică a nașterii lor, prin vânzarea rituală²⁴, altminteri viețile le erau puse în pericol. Preocuparea pentru capacitatea de procreare nu reprezintă doar o trăsătură importantă a obiceiurilor premaritale și nupțiale, ci și un tipar socio-cultural al comunității de tip rural, care își simte amenințată dezvoltarea²⁵, precum și un motiv literar important, deoarece declanșează firul narativ în numeroase basme și povestiri.

Repetabilitatea riturilor propițiatorii și de sacralizare a spațiului a îndemnat-o pe Monica Budiș să vorbească despre un sistem dominat de ciclicitate, cu „similitudini clare între obiceiurile practicate la începutul și terminarea unei construcții”. Slujba de sfințire reprezintă un astfel de element ce creează unitate între „practicile de început și cele de sfârșit”²⁶. În numeroase sate din Moldova sunt chemați preoții pentru a oficia serviciul religios menit să purifice locul și pentru a sfinți apa cu care se stropește perimetrul de lucru, ba chiar și casa după finalizare.

Atât această slujbă, cât și bucatele oferite ca ofrandă se reiau la mutarea propriu-zisă în noua locuință. Odată neutralizate forțele răuvoitoare din spațiul ales, trebuie generat un traseu fericit, prin „buna dispoziție a zidarilor, a căsenilor, rudelor și a vecinilor”²⁷, ca această stare de spirit să devină o constantă în viitor. Începutul are valoare magică prin faptul că anticipează evenimentele, convingere exemplificată de precauțiile legate de prima zi a anului (nu se împrumută nimic de teamă să nu sărăcească gospodăria, se preferă ca prim musafir un bărbat, ca să aducă noroc, nu se aruncă gunoiul, fiindcă dai sporul afară din casă ș.a.m.d.) ori de cea dintâi din săptămână (lunea nu se dau bani etc.).

²³ „Lipsiți de copii” (v. Ion Taloș, *Meșterul Manole...*, p. 77 și Monica Budiș, *op. cit.*, p. 39).

²⁴ Monica Budiș, *op. cit.*, p. 38-39.

²⁵ V. Adina Hulubaș, *Obiceiuri de naștere din Moldova*. Tipologie și corpus de texte, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2012, p. 26-27.

²⁶ Monica Budiș, *op. cit.*, p. 26-27.

²⁷ Ion Taloș, *Meșterul Manole...*, p. 78.

„Se face masă cu cei care vor lucra, pentru a le merge bine celor ce vor locui în ea [casă]” (Praja – Bacău). Insistența ca ospățul să se țină „pe acel loc, în ziua în când se începea lucrul”, după cum s-a exprimat un subiect din satul sucevean Dumbrăveni, indică grija ca pomana sau aldămașul²⁸ să ajungă la entitatea care guvernează spațiul și să o îmbuneze. Bârnela luată de pe un râu pentru construcția casei, cum am văzut că se făcea în Buda – Suceava, precum și elementele magice pe care le vom analiza într-un articol viitor în cadrul jertfei zidirii, urmăresc un scop social, care nu este omis nici în această etapă a riturilor de construcție: „Când se-ncepea casa se punea lângă furcă o oală cu sarmale ca să aibă musafiri toată viața” (Agafton – Bacău).

În majoritatea satelor cercetate de specialiștii de la Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei slujba de sfințire premerge mutarea în casa nouă. Cu acest prilej se oferă din nou o masă „ca sî cii în plin și sî cii casa sătulî mereu” (Corni – Botoșani). Unele denumiri locale adăugă o conotație suplimentară, ce trimite la cultul morților: „Faci praznic, comândari pintru sănătatea la acii cari-o făcut casa” (Cozia – Iași). Lumea postexistenței este sugerată și de pomenirea viilor și a celor dispăruți la slujba de sfințire, după cum s-a indicat în Pipirig – Neamț²⁹. Mentalul arhaic suprapune venerarea strămoșilor peste cultul divinităților în mod progresiv, pe parcursul locuirii, așa cum tiparul cultural al Lariilor și Penațiilor a ajuns să înglobeze gesturi de cinstire a înaintașilor³⁰.

Acest scenariu în două acte (slujba și comensualitatea) permite luarea în posesie a locului de casă și a căminului potrivit, orice abatere de la codul ritual fiind aspru pedepsită de soartă. În Dumeni – Botoșani se spunea că trebuie să „aduci preot, faci aghiazmî; nu poati nimeni sî intri într-o casî nigrijitî”. *A îngriji* o casă are în acest context un sens apropiat de cel din expresia „a îngriji un mort” – se referă la obligativitatea și precizia unui ansamblu de rituri menite să asigure o integrare lină la nivel magic într-un nou statut.

Magia contagioasă completează riturile propițiatorii: „La sfințiri sî puni pi masî ulcicî, colac șî luminî. În casa nouî pui pâni șî sari pi masî șî când intri prima dată să calci pe brîu, țol di lânî, ca să-ți cie viața moali”

²⁸ Denumire folosită în Vizantea Răzeșească – Vrancea (v. Monica Budiș, *op. cit.*, p. 300).

²⁹ *Ibidem*, p. 188.

³⁰ V. Petru Caraman, „Une ancienne coutume de mariage. Étude d’ethnographie du Sud-Est Européen”, în *Studii de folclor*. Ediție îngrijită de Viorica Săvulescu. Studiu introductiv și tabel cronologic de Iordan Datcu, vol. II, București, Editura Minerva, 1988, p. 117.

(Straja – Suceava). Lor li se adaugă formule specializate. Gazda „cheamă rudele și dădea de băut și mâncat și zicea «Hai noroc la casă nouă/ Să mai bem vreo una, două»” (Mogoșești – Siret, Iași). Comunitatea nu rămâne doar un receptor al ofrandei, ci potențează și mai mult momentul prin formule de bun augur și daruri ce invocă belșugul. Oaspeții vin întotdeauna cu alimente la masa de sfințire a casei, dar grâul pare să primească o atenție specială: „Se aduce întâi grâu în casă, să fie îndestulată” (Buhalnița – Iași); „Să arunci câteva fire de grâu în casă pentru a avea spor” (Smârdan – Galați). Practica este încă activă, chiar în mediul urban, fiind un loc comun grija de a duce un „dar de casă nouă” la prima vizită. În decursul unui interviu înregistrat în Iași, în anul 2012, ni s-a relatat că musafirul trebuie să aducă făină, zahăr și ulei, pentru a le oferi gazdelor cu formula: „Să aveți bogăția grânelor, dulceața zahărului și sporul uleiului!”³¹

Faptul că în satele huțânești din Suceava pomana de la începutul construirii era inclusiv pentru trecătorii aflați din întâmplare prin preajma locului de casă³² devine semnificativ dacă îl așezăm în contextul creat de mitul străinului la diverse popoare ale lumii. Obiceiurile de seceriș (din Brie – Isle de France, Mecklemburg, Ratzesburg, Ramin și Wiedingharde – Germania, ori Wermland – Suedia) invocate de Frazer³³ exemplifică percepția tradițională asupra apariției din senin a necunoscuților. Ei reprezintă ipostaze antropomorfe ale unor entități: „Pe aria de treierat străinii sunt priviți ca întrupări ale spiritului grâului și sunt tratați ca atare”³⁴.

Oamenii care se află în trecere pe lângă o casă în construcție pot fi considerați la nivelul inconștientului colectiv o hierofanie a spiritului locului și cu atât mai importantă devine hrănirea lor. Pomana dată necunoscuților apăruiți în mod neașteptat este „mai primită”, cum se spune în limbajul popular, ajunge direct la divinitatea tutelară a spațiului. Expresia frecvent folosită în situații disperate care primesc din senin o soluție, *Dumnezeu l-a trimis (pe cutare)!*, lasă să se întrevadă concepția magică despre modul în care au loc evenimentele. Ele nu sunt lăsate în voia hazardului nici atunci când speranța pălește, ci beneficiază de actele sacre ale unui *deus ex machina* întrupat într-un trecător. Totuși, drumurile pe lângă casele în curs de construcție trebuie evitate

³¹ Adina Hulubaș, *Credințe despre naștere...*, p. 118.

³² Mihai Camilar, *Arhitectura populară bucovineană*, Suceava, Centrul pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale, 2014, p. 110.

³³ James George Frazer, *op. cit.*, vol. III, p. 282-284.

³⁴ *Ibidem*, p. 284.

după încheierea slujbei de sfințire, dintr-un motiv pe care îl vom prezenta în cele ce urmează.

„Umbre” ale jertfei zidirii

Peisajul arhitectural actual din Moldova sau de oriunde altundeva din țară poate lăsa impresia că ansamblul de rituri și credințe tradiționale asociate construirii ține de domeniul trecutului. Casele noi apărute uneori ca un efect al fenomenului emigrației nu intră doar în disonanță estetică cu împrejurimile, dar stau adeseori pustii (fiindcă proprietarii lor muncesc în vestul Europei), ceea ce acum câteva decenii ar fi fost mai puțin probabil. Motivul consta în percepția magică a spațiului lăsat liber; se credea că va fi adjudecat grabnic de duhuri rele, devenea tabu, și o eventuală mutare într-o casă temporară părăsită ar fi echivalat cu un gest nesăbuit, ce atrage nenorociri neîntârziat.

În ciuda aspectului eterogen al satelor, memoria latentă a subiecților înregistrați în Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei vine să întărească opinia lui Mircea Eliade, care crede că documentele folclorice „au rămas «deasupra» curgerii timpului, au plutit până în zilele noastre fără să poată fi abolite de revoluțiile mentale care au modificat radical viziunea omului în ultimele două mii de ani”³⁵. Această amplă panoramă temporală nu pare deloc supraestimată dacă ne gândim la practica universală de a sacrifica o viață umană pentru consolidarea edificiilor la nivel magic. De fapt, credința este înrădăcinată în memoria culturală a omenirii de două ori mai adânc: „Pe baza descoperirii de schelete ale unor copii, ale unor tineri sau maturi în temeliiile câtorva clădiri ce pot fi datate 2500-2000 î.e.n., a fost susținută existența acestui obicei la cananieni, fenicieni și cartaginezi”³⁶.

O asemenea istorie culturală susține presiunea socială pe care o mai reperăm și astăzi când întrebăm subiecții despre jertfa zidirii. Margareta Bunduc din satul ieșean Chișcăreni³⁷ își amintește cum a ridicat casa ghidată de persoane în vârstă și scoate la iveală o informație culturală milenară: „Eu eram tânără, nu știam. Da’ o spus soacrî-mia,

³⁵ Mircea Eliade, *Meșterul Manole. Studii de etnologie și mitologie*. Selecție de texte și note de Magda Ursache și Petru Ursache. Prefață de Petru Ursache, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2008, p. 146.

³⁶ Ion Taloș, *Meșterul Manole...*, p. 23.

³⁷ 80 de ani, 4 clase, casnică (înregistrare din 20 iulie 2017).

[cei] cari erau [pe acolo]: «Puni o găinî [în temelie]!» «Pun ș-o găinî». Dac-îm' spunea sî pun un om, un om puneam!» Un astfel de comentariu nu trebuie să fie înțeles doar ca o șăgălnicie a unui subiect de altfel adorabil, ci e nevoie de o raportare la canavaua de credințe care a premers momentul actual.

Lunga dezbatere purtată în jurul originii și ariei de răspândire a baladei cunoscută la noi sub numele *Mănăstirea Argeșului* a beneficiat de analiza savantului Petru Caraman, care converge către concepția lui Mircea Eliade, atât din punct de vedere istoric (datarea genezei), cât și prin perspectiva etnografică: „Pentru a căuta originea superstiției care formează nucleul baladei populare (...) ar trebui să mergem departe de tot în trecut – să numărăm anii nu cu secolele, ci cu mileniile. Această credință este nu numai paleo-balcanică, ci totodată una din superstițiile universal-omenești, aflătoare și la popoarele din alte continente”³⁸. Este foarte posibil ca această direcție de cercetare a riturilor construcției să îi fi fost insuflată istoricului religiilor de Petru Caraman, de vreme ce lucrarea savantului ieșean a fost publicată cu nouă ani mai devreme decât *Comentariile la legenda Meșterului Manole* ale lui Mircea Eliade. Admirația pe care acesta o avea pentru opera științifică a lui Petru Caraman a fost, de altfel, recunoscută în termeni elogioși³⁹.

Răspândirea universală a credinței că o viață îngropată la temelie asigură dăinuirea construcției poate fi probată cu o bibliografie uriașă, începând de la Jacob Grimm, Paul Sartori, Karl Dietrich, Petar Skok și până la specialiștii români Valeriu Șt. Ciobanu, Dumitru Caracostea, Ion Taloș și alții. Ceva mai recent, studiul cercetătoarei Sigrid Schmidt; intitulat *Muncitorul îngropat în barajul Oker din Germania*, localizează indicii ale jertfei umane pentru zidire pe trei continente în secolul al XX-lea: Europa, Africa și America de Nord⁴⁰. Articolul urmărește legende locale, texte literare și credințe care susțin imolarea unor ființe umane pentru consolidarea magică a unor poduri, biserici ori a altor edificii ample. Poveștile despre asemenea întâmplări aveau și la finele

³⁸ Petru Caraman, „Considerații critice asupra genezei și răspândirii baladei Meșterului Manole în Balcani”, în *Studii de folclor*, vol. I, București, Editura Minerva, 1987, p. 160.

³⁹ În articolul *Urme istorice în folklorul balcanic*, publicat în ziarul „Cuvântul”, nr. 3182 din 24 martie 1938, Mircea Eliade face cronică unei teze de doctorat despre relațiile culturale dintre români și slavii de sus și reproșează candidatului că nu a citit studiul lui Petru Caraman despre cronologizarea și geneza baladei populare, precizând că savantul ieșean este „la noi, unul dintre cei mai bine pregătiți folkloriști” (p. 3).

⁴⁰ Sigrid Schmidt, *The Worker Immured in the Oker Dam in Germany*, în „Fabula”, Bad Feilnbach, vol. 36, nr. 3-4, 1995, p. 207-213.

mileniului trecut o circulație semnificativă, fiind exploatate adeseori în scop turistic. Impactul este încă semnificativ, fie și dacă ar fi să judecăm numai după faptul că inginerii hidraulici care au construit barajul Oker din Munții Harz primesc adeseori întrebări și chiar scrisori⁴¹ ce solicită mai multe date sau o dezmințire a informației că un muncitor a căzut în beton când se turna construcția hidrotehnică și nu a mai putut fi salvat. În ciuda reacției puternice de negare chiar a posibilității ca astfel de accidente să aibă loc, oamenii continuă să răspândească povești despre spiritele captive în structura arhitectonică.

Un alt exemplu mai apropiat de spațiul nostru se află la Chișinău. La ridicarea în anul 1960 a Bibliotecii Naționale a Republicii Moldova (denumită la acea vreme Biblioteca Republicană de Stat a R.S.S.M. „N. Krupskaja”) o scândură căzută de pe schele a ucis un muncitor. Legătura dintre credința străveche că e nevoie de o viață pentru a fortifica zidurile a constituit cheia interpretării acestui eveniment. Chiar fostul director al bibliotecii, poetul Alexe Rău, obișnuia să facă o legătură între jertfele umane pentru clădiri atestate la romani și întâmplarea tragică de la construirea instituției⁴².

Perpetuarea acestui imaginar asociat spațiilor noi în contemporaneitate surprinde, fiindcă implică o neîncredere în dezvoltarea științelor ingineresti, insuficiente parcă în fața spiritului locului. Mediul înconjurător își păstrează supremația și doar un sacrificiu îl poate îndupleca să cedeze oamenilor teritoriu. Riturile de construcție constituie, în același timp, un act de translare a vieții, după cum scrie Mircea Eliade: „«Însuflețirea» unei clădiri prin jertfirea unei ființe presupune, însă, trecerea sufletului acelei ființe din corpul său de carne în corpul de piatră al clădirii. Cu alte cuvinte, fiind jertfă, prin moartea sa rituală, își schimbă corpul. Ea nu vine să «locuiască» în clădire, ci se «întrupează în ea»”⁴³.

Deși sacrificiile umane au încetat de multă vreme, umbra îngropată la temelie a continuat să fie folosită cu o finalitate identică, de a da trăinicie casei prin luarea unei vieți. La Românești – Botoșani subiecții par a cita din Mircea Eliade când sunt întrebați ce se întâmplă cu persoanele a căror umbră a fost măsurată și așezată la fundamentul unei construcții: „Acel om moare și clădirea trăiește”. Opoziția cu soarta

⁴¹ *Ibidem*, p. 205-206.

⁴² Informația ne-a fost pusă la dispoziție cu generozitate de dr. Andrei Prohin, cercetător științific la Muzeul Național de Etnografie și Științe Naturale din Chișinău.

⁴³ Mircea Eliade, *Meșterul Manole...*, p. 198-199.

zidurilor este percepută acut și în alte localități din Moldova: „Moare imediat, chiar în aceeași zi [când i s-a furat umbra]. Clădirea durează” (Bogza – Vrancea); „Se zice că omul acela moare și zidul va trăi mult” (Pufești – Vrancea).

Exemplele furnizate de Sigrid Schmidt în articolul menționat mai sus și cele preluate din Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei sunt grăitoare pentru intensitatea cu care spaima de noi spații continuă să modeleze acțiunile și gândirea umană în zilele noastre. Denumită *dijma* sau *vama casei*, ofranda animată sau inanimată are două funcții conștientizate limpede de subiecți: de a salva viața celor ce intră în noua locuință, fiindcă se „zâci cî ceri casa cap di om” (Hemeiuși – Bacău) și de a asigura în consecință rezistența construcției, prin neutralizarea forțelor distructive, mulțumite acum de jertfa oferită. „[Umbra] se zidește ca să se țină zidul” se spune și la Drislea – Botoșani. Motivația se nuanțează în numeroase mărturii: „Pentru a nu se dărâma noaptea ce se construiește ziua” (Parincea – Bacău); „Să nu se dărâme casa” (Brăhășești – Galați); „Ca să dureze clădirea” (Valea Seacă – Iași), „Să nu se prăbușească” (Ciocârlești – Iași) și „Zidul să fie puternic” (Punțișeni – Vaslui).

Toate aceste informații ar fi putut constitui material etnografic relevant pentru Mircea Eliade când a redactat celebrul său studiu despre balada Meșterului Manole, numai că acest lucru se întâmpla la începutul anilor '40, iar înregistrările din arhiva de la Iași au avut loc după încă o jumătate de veac. Confirmarea etnografică a semnificației pe care istoricul religiilor a dat-o unui motiv literar continuă să fie observabilă și în prezent, chiar dacă numai formele edulcorate ale sacrificiului au rămas active.

Îngroparea ființelor umane de vii (mai ales femei și copii) în temeliiile unor construcții ample a fost îndelung discutată în literatura științifică internațională încă din secolul al XIX-lea. Deși folosirea umbrei ca substitut al trupului pare probabilă, ca practică ulterioară sacrificiilor, menită să elimine culpa evidentă a omorului, Ovidiu Papadima consideră că ea „se întemeiază pe credințe tot atât de vechi”⁴⁴ precum imolarea. Identitatea dintre om și umbra pe care acesta o proiectează pe sol a fost sugerată gândirii umane încă de la începuturile civilizației, și numeroase mitologii ale lumii, ba chiar și unele limbi susțin echivalența: „În limbile vechi ale Asiei, noțiunile de suflet și de umbră erau exprimate prin același cuvânt”⁴⁵.

⁴⁴ Ovidiu Papadima, *Neagoe Basarab, Meșterul Manole și „vânzătorii de umbre”*, în „Revista de Folclor”, anul VII, nr. 3-4, 1962, p. 74.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 75.

Așa se explică largă răspândire a convingerii că persoana căreia i s-a măsurat umbra cu ajutorul unui instrument care este îngropat ulterior în temelia clădirii va muri la scurt timp. Trupul părăsit de spirit supraviețuiește 40 de zile sau cel mult un an, după cum se spunea atât în anul 1842⁴⁶, cât și în contemporaneitate, în numeroase sate investigate. La Vulpășești – Neamț, formula ce constată fenomenul magic concentrează în sine cauzalitatea și natura tributului pentru spiritul locului: „Omul [căruia i s-a furat umbra] va muri și înseamnă că dă *dijmă* casei”.

Atât durata celor 40 de zile, cât și a unui an reprezintă perioade de timp încărcate cu simbolistică rituală în obiceiurile familiale sau de peste an (femeia care naște întră în biserică după 40 de zile, posturile principale țin șase săptămâni, pomana de la un an de la moarte este considerată foarte importantă etc.). 40 de zile sau un an se referă, așadar, la un ciclu temporal formator, în care ființa, privată de suflet în acest caz, își împlinește destinul.

Relația osmotică dintre casă și victima oferită ei, conceptualizată în lucrarea lui Mircea Eliade⁴⁷, este limpede în multiple mărturii, din care cităm doar câteva: „Dacî-i fura umbra, omu' murea când sî termina clădirea” (Oțeleni – Iași); „Omul acela până la urmă moare, când se termină de zidit” (Talpa – Neamț); „Nu trăiește mult, moare odată cu terminarea casei, ori [a] bisericii ce-o fi” (Șaru Dornei – Suceava). Clădirea este noul trup al ființei oferite ca ofrandă, tot așa cum religia creștină a făcut din biserică un simbol al „corpului mistic al lui Hristos”⁴⁸. De altfel, proporția și destinația construcției are un raport direct cu dimensiunile sacrificiului, numeroase atestări ale jertfei referindu-se la așezăminte religioase.

„Când sî ridică o clădire mai mare, o biserică, sî zidé umbra unui om. Viné maistrul care clăde biserica, șeful, șade omul drept în luminî (da' un om așa, mai bătrân), și apoi îi măsură umbra. Muré omu'. Când s-o făcut la noi biserica în sat tot s-o zidit umbra unui om. Când s-o ridicat biserica din Bozieni, chiar tata neu o văzut cum i-o luat meșterii umbra

⁴⁶ „Omul căruia i se lua umbra slăbia, slăbia, și la patruzeci de zile sau la anul, după menirea arhitectului, muria, iar sufletul lui intra în zid și se făcea stahie. Atunci zidirea se întăria într'atâta, încât nu-i păsa măcar de veacuri” (în *Almanah de învățătură și petrecere*, publicat de Mihail Cogălnicean, Iași, 1842, p. 29. Textul a fost transliterat și republicat în „Șezătoarea”. Material de Folklor, Fălticeni, nr. XI, 1910, p. 158).

⁴⁷ Istoricul religiilor consideră că arhitectura este definită de o „viziune antropocosmică” care face din case o replică a universului și îi permite omului să aibă reședința chiar în centrul lumii (v. Mircea Eliade, *Meșterul Manole...*, p. 202, 211).

⁴⁸ *Ibidem*, p. 202.

unui om – și o murit omu' acela la vreo vreme" (Vlăsinești – Botoșani). Convingerea nestrămutată modifică percepția realității adeseori în comunitățile tradiționale, evenimentele fiind decodate prin raportare la păstrarea sau încălcarea datinilor⁴⁹, și niciodată la hazard. Orânduiala lumii este un dat pentru *homo religiosus*, în timp ce arbitrarul pare a defini societatea modernă.

Măsurarea umbrei se făcea cu o ață, o nuia sau cu o trestie, în cazul localităților Bălțați – Iași și Roșiești – Vrancea. Ultimul instrument natural este indicat în anul 1842 în *Legenda Trifestitelor*, care spune povestea construcției celebre a Bisericii Trei Ierarhi din Iași. Și aici a fost nevoie de o consolidare magică a zidurilor care nu rezistau până la ferestre și se prăbușeau: „Arhitectul fură dar după obiceiul măsura unui om vrăjmaș a lui cu o trestie pre care o puse în zid. Aceasta se numește *a lua umbra cuiva*”⁵⁰.

Dincolo de continuitatea remarcabilă a practicii și a instrumentarului magic, cele două fragmente citate conțin indicii despre o etapă edulcorată a jertfelor umane. Dacă inițial copiii și femeile erau victimele alese cu predilecție pentru a asigura durabilitate construcțiilor, apoi ofranda a valorificat simbolistica umbrei, ulterior rațiuni umanitare sau vindicative au determinat o selecție diferită. La Vlăsinești – Botoșani este indicat un bătrân, fiindcă oricum „și-a trăi traiul”, dacă ar fi să facem apel la opinia comună despre vârsta a treia, în timp ce în legenda publicată în prima parte a secolului al XIX-lea un dușman al arhitectului a trebuit să își găsească sfârșitul ca urmare a practicii magice de măsurare și îngropare a umbrei. Ambele situații indică siguranța că moartea este urmarea certă a ritului de construcție și tocmai această convingere generează atenția sporită asupra modului în care este aleasă victima. Ion Taloș vede în

⁴⁹ Numeroase date culese pe teren în ultimele decenii ale secolului trecut fac legătura între nerespectarea jertfei zidirii și tragedii apărute după ridicarea construcțiilor. Iată câteva: „Sî dăde ceva pintru vama casei; un om di-aici din sat o răs di asta, spuné mama, și n-o vrut sî deie ninica di pomanî și la trii zâli dupa ci s-o mutat în casî noaú, o vinit vaca di la cârd și i-o murit cu capu' pi pragu casî. Na, dar asta s-o-ntâmplat la noi” (Ștefan cel Mare – Neamț); „Puni cap di pasări pentru că altfel moari cineva din casî. Casa nouî ceri cap di om. La noi uiti, când ne-am mutat în casî nouî o murit Leonora” (Fundu Moldovei – Suceava); „Am pățit chiar eu, când am făcut casî nouî n-am pus pui la furci și dupî ci m-am mutat în casî, ni s-o spânzurat un niel” (Concești – Botoșani). Mentalul tradițional persistă și în anul 2017: Clara Bejinariu, în vârstă de 80 de ani, din Răusenii – Botoșani a povestit despre o consăteană a cărei moarte bruscă a fost explicată prin faptul că se mutase într-o casă nouă în urmă cu 3 ani.

⁵⁰ *Almanah de învățătură și petrecere*, p. 29.

această etapă mai recentă a riturilor de construcție o „restricție internă”⁵¹ impusă de creșterea gradului de sensibilitate a comunității.

Vârșnicii erau considerați și în Drăguș – Brașov pierderea cea mai acceptabilă: „Zidul cere apoi jertfă omenească. De aceea, când se face casă nouă, meșterii zidari trebuie să ia măsură pe un om: «Se măsoară, pe furis, înălțimea unui bătrân pe la spate, cu un știuc de ață... se taie apoi un lemn de aceeași lungime pe care-l pune talpă la casă»”⁵². În anul 1929 practica se afla în memoria pasivă și banii substituiau deja umbra (ea însăși un surogat al omului), ceea ce marchează etapa cea mai târzie a ritului de construcție, când se operează cu substituenți ai simbolurilor.

Totuși, în unele localități din Moldova, precum Bivolari – Iași, mai puteau fi reperate la finele veacului trecut formele străvechi ale imolării: „Numai la sfânta biserică se pune umbra unei fime, nu a unui om”; „Eu am auzât că când s-a construit bisărica din centru, o trecut o nevastă pi drum, Ioana lui Hrișcî, i-o luat umbra și când o ajuns acasă, o murit” (Boboiești – Neamț); „Aici, la noi, s-o ridicat o ieziturî șî era un străin, un neamț ce-ar ci fost cari zidé acolo, o luat umbra fetei a unui cetățean și fata o murit în câteva zile. Pi urmă s-o vestit așa, cî i-o luat umbra” (Știubieni – Botoșani). Rezistența în timp a acestei convingeri (care se află și în substratul etnografic al baladei/legendei Meșterului Manole) este remarcabilă, dacă e să o comparăm cu numărul impresionant de atestări din întreaga lume⁵³, dar și cu un răspuns din anul 1885 la întrebarea numărul 149 din chestionarul scris de Bogdan Petriceicu Hasdeu: „Durează mai ales clădirile în care se pune umbra unei femei” (Berești – Galați)⁵⁴.

Femeia și copilul imprimă la nivel simbolic gradul cel mai mare de trăinicie, cea dintâi prin capacitatea ei de a procrea, cel din urmă pentru durata de existență îndelungată ce se deschide virtual în fața sa. Poate tocmai acest fapt a devenit insuportabil pentru sensibilitatea crescândă a civilizațiilor și a dat naștere „substituirilor”⁵⁵, procesului mental de simbolizare a sacrificiului. Umbra folosită „mai ales în Balcani”, dacă ar fi să îi dăm crezare lui Eliade⁵⁶ sau numai în România, după Ovidiu

⁵¹ Ion Taloș, *Riturile construcțiilor...*, p. 249.

⁵² Ștefania Cristescu-Golopenția, *op. cit.*, p. 70.

⁵³ V., de exemplu, Ion Taloș, *Meșterul Manole...*, p. 131-132.

⁵⁴ Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *op. cit.*, p. 229. Întrebarea era formulată astfel: *Ce povestește poporul despre strigoi, strigoaice și despre stafie, și prin ce se deosebesc aceste ființe unele de altele?*

⁵⁵ Mircea Eliade, *Meșterul Manole...*, p. 171.

⁵⁶ *Ibidem*.

Papadima⁵⁷, întrerupe cauzalitatea fizică a omorului, în timp ce folosirea unor oseminte anulează cu totul crima și doar îl amăgește pe *genius loci*.

„O seamă de legende germane [culese la sfârșitul secolului al XIX-lea, n.n.] vorbesc despre descoperirea în zidurile vechi a unor sicrie goale, sau cu oase de copil – rar, de oameni maturi – ceea ce ar constitui, după aprecierea cercetătorilor, o dovadă a jertfei zidirii”⁵⁸. La Agafton – Botoșani, încă se mai știa după un secol că viața unui om poate fi cruțată prin folosirea unor rămășițe pământești: „La mănăstire când se zidește, se pune osășor din omu’ bolnav di epilepsie, câ omu’ aceala îi bun la Dumnezeu, c-aceia osășor îi pré chinuit și pré sfânt”. La mijlocul perioadei dintre cele două atestări se află studiul lui Valeriu Șt. Ciobanu, care precizează că „în nordul Basarabiei, de exemplu, găsim obiceiul de a se zidi în clădirea nouă un os de vietate casnică, cu preferință însă os de om”⁵⁹. Practica a dobândit durabilitate prin lunga istorie a sacrificiilor umane, obligatorii pentru construcțiile masive, potrivit gândirii magice. Această limitare este considerată o „restricție externă”⁶⁰, ce pune într-un raport aparent echitabil scopul superior al eforturilor ingineresti cu dimensiunea morală a jertfei.

Deși la prima vedere lipsită de pericole concrete, capturarea unui spectru în ziduri este fatală. „Nu-i bun sî-ți măsoari umbra în clădiri. Când s-o făcut școala aici, i-o luat umbra unui băitan și la un an băitanu’ o murit. Pentru casî lua umbra la o mătî ori la o găinî. Dacă maistru’ nu ia umbra și s’apucî di clădit, orice clădiri di la o bucatî di vremi sî risichești” (Șendriceni – Botoșani).

Persistența ritului este dublată de continuitatea lingvistică a formulărilor, verbul *a se risipi* fiind folosit și în 1842 pentru a defini zădărnicia efortului uman în fața forțelor impalpabile: „Pe atunci fieștecare zidire își avea sufletul său, adică *stahia*, o credință ce este primită încă de norodul cel prost până în ziua de astăzi. Această stahie era ocrotitoarea și întăritoarea zidirii; fără dânsa nici o zidire nu se putea ținea, ci înainte până a se găti se risipea”⁶¹. Chiar și în anul 2017

⁵⁷ Ovidiu Papadima, *op. cit.*, p. 75. Totuși, ipoteza este greu de susținut. Ion Taloș invocă argumente bibliografice pentru a indica prezența ritului la popoarele balcanice și la sașii din Transilvania, nu doar la români: *Riturile construcțiilor...*, p. 251.

⁵⁸ Ion Taloș, *Meșterul Manole*, p. 119.

⁵⁹ Valeriu Șt. Ciobanu, *Jertfa zidirii la ucraineni și ruși*. Extras din revista „Viața Basarabiei”, Chișinău, nr. 1-2, 1938, p. 5.

⁶⁰ Ion Taloș, *Riturile construcțiilor...*, p. 249.

⁶¹ *Almanah de învățătură și petrecere*, p. 28-29.

norodul mai crede „c-așa ceri locu’ cela un cap, un suflet adica, așa”⁶², dar cuvântul *prost* din almanahul publicat de Mihail Kogălniceanu trebuie înțeles cu sensul său etimologic: „simplu, om fără școală”. De altfel, limbi slave precum bulgara, rusa, poloneza, slovacă și slovena folosesc în prezent diferite forme ale etimonului cu semnificația „simplu”, și nu „lipsit de inteligentă”, cum se întâmplă în limba română, ca urmare a evoluției lexemului *prost* spre funcția depreciativă a cuvântului.

Imaginarul colectiv era avizat asupra pericolelor aduse de pierderea umbrei, ceea ce impunea obținerea „liantului” într-un mod neortodox. „S-auză că zidarii furau umbra unui om ca s-o zidească, la biserică”, se spunea la Cașin – Bacău. „Se măsoară umbra în secret, pe la spate, spre a merge bine lucrării. Mai bine să moară unul decât să nu se termine lucrarea” (Sodomeni – Iași). „Maistorii îi lua umbra fără să știe. La biserica noastră ar fi murit Grigori Dumitruță că i-ar ci luat umbra lui zădării” (Ruginoasa – Neamț). La fel ca în textul publicat în anul 1842 în *Almanahul de învățătură și petrecere*, omul măsurat „moare când-i ursât di zidari” (Paltin – Vrancea), ceea ce le conferă constructorilor (respectiv arhitectului din *Legenda Trifestitelor*, redată mai sus) un statut sacerdotal, de inițiați care torc firele vieții în timp ce creează o nouă lume⁶³.

În consecință, construcția și cei care trudesesc la ea devin un reper nefast înainte de finalizarea lucrărilor, fiindcă jertfa zidirii este cunoscută de întreaga comunitate: „La noi sî spune din bătrâni cî uni sî faci o clădiri mari (o școală, o biserică, ceva), sî nu ti duci, cî-ți măsoară urma di la talpa chiciorului, o puni-n păreti și mori” (Ștefan cel Mare – Neamț); „Trecând omul, îi măsoara umbra sau măsoara omu’ pi furiș. Se zică că-i «ia umbra». Omul ceala mai trăia 9 zile și pe urmă murea. Murea pi neașteptate” (Mihăiești – Suceava); „Cine se duce să privească cum zidește, cineva din meșteri îi ia umbra de la călcâi la pălărie și cu nuiuaa aceea lungă o bagă în zideală și omul acela moare până în trei zile (până ajunge zidul de-i cuprinde umbra). În felul acesta, construcția nu se mai dărâamă niciodată” (Bordeștii de Sus – Vrancea).

⁶² Inf. Clara Bejinariu, 80 de ani, 2 clase, Răuseni – Botoșani (interviu înregistrat de Ioana Repciuc în 10 septembrie 2017).

⁶³ Mircea Eliade consideră riturile de construcție o „valorificare a morții rituale” (p. 139) ce permite „însuflețirea corpului arhitectonic” (p. 198) și transformarea casei într-o *imago mundi* (v. *Meșterul Manole...*, p. 211). În numeroase mitologii ale lumii creația începe printr-un sacrificiu fondator.

Această ultimă mărturie pune din nou în evidență paralelismul dintre omul sacrificat și construcție, fiindcă zidurile devin un *alter ego* ce îi absoarbe viața, după magia prin contact activată de îngroparea măsurii. Interpretarea lui Mircea Eliade este confirmată în mod surprinzător de posteritate și de realitatea terenului. Istoricul religiilor dezaprobă teoriile lui E. B. Tylor, H. Gaïdoz și Paul Sartori, care credeau că imolarea victimei are scopul de a asigura un demon protector al clădirii (ceea ce în bibliografia veche din România este denumit *stafia casei*⁶⁴), critică, pentru explicația parțială, și ipoteza că sacrificiul împacă spiritul locului, însă acceptă întrucâtva tema „spaimei de ceva nou”, care ar motiva îngroparea oamenilor în temelii, după A. E. Crawley și Edvard Westermarck.

În plus față de toți acești cărturari, Mircea Eliade consideră că la baza practicii de a pune o vietate (om sau substituit animal) în zidurile marilor construcții stă „trecerea sufletului acelei ființe din corpul său de carne în corpul de piatră al clădirii. Cu alte cuvinte, fiind jertfă, prin moartea sa rituală, își schimbă corpul. Ea nu vine să «locuiască» în clădire, ci se «întrupează» în ea”⁶⁵. Transgresia magică a vitalității este explicită în înregistrările din Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei. Dublul subliminal creat de zidul care ajunge la înălțimea omului măsurat de zidari, în Bordești de Sus – Vrancea, este susținut de îngroparea nuielei în zid, pe verticală, ceea ce figurează chiar corpul uman. Odată cuprins de zidărie, atât în plan simbolic, cât și în plan fiziologic (victimele se sufocau în perete cu secole bune în urmă), trupul uman nu mai poate găzdui viața și așa are loc „însuflețirea” clădirii despre care scrie Mircea Eliade, prin migrarea spiritului: „Acel om moare și clădirea trăiește” (Românești – Botoșani); „Se zice că omul acela moare și zidul va trăi mult” (Pufești – Vrancea).

Alegerea lexicală a verbului *a trăi* în raport cu un obiect pare improprie gramatical, dar la nivel stilistic ea dezvăluie procesul de

⁶⁴ În volumul IV al seriei *Habitatul*, în care sunt publicate rezultatele anchetelor de teren în Moldova dintre anii 1972-1982 pentru redactarea *Atlasului Etnografic Român*, apare informația că în Mănăstirea Cașin – Bacău, „în vatra satului, în beciul mănăstirii, era stahie”. Integrată în mod eronat la categoria *Locuri rele*, informația confirmă perpetuarea credinței că victima ritului de construcție rămâne captivă în spațiul construit și poate fi auzită/văzută (v. *Habitatul. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, vol. IV. *Moldova*, București, Editura Etnologică, 2017, p. 74 și 75 pentru informația de la Răducăneni – Iași: noaptea apar un berbec sau un cocoș, animale jertfite la temelie.

⁶⁵ Mircea Eliade, *Meșterul Manole...*, p. 198.

antropomorfizare a locuinței. Datorită sacrificiului, casei îi este insuflată vitalitate și numai așa pereții ei nu se mai *năruie*, cum ar spune subiecții din Șcheia – Iași. Viața furată pentru clădiri pare a sta la baza tabu-ului de a trece pe sub o schelă, o scară sau un zid în construcție, ceea ce întărește o dată în plus ideea că riturile de construcție sunt transmise încă în mod semnificativ prin inconștientul colectiv. Gândirea pragmatică modernă i-a găsit o motivație logică acestei interdicții (un meșter poate scăpa ceva de la înălțime și lovitura este posibil fatală), dar originea precauției are o mare probabilitate să fie magică: „Auzîm cî când s-o făcut Prețura sî nu trecem pi acolo, cî ni ie umbra [zidarii]. Moare [cine păște așa]” (Bâra – Neamț); „Nu s-apuca nimeni de trecut pe sub schele. Nu trăiești mult dacî faci asta” (Concești – Botoșani); „Nici pi sub scarî nu-i bini sî treci, cî ti-mămnează, ti-mbolnăvești” (Arborea – Botoșani).

„Procesul de demagizare”⁶⁶ al riturilor de întemeiere asociate construcțiilor a condus la o nouă substituie prin folosirea umbrei de animale. La Broșteni – Suceava, în anul 1885, exista deja o percepție unitară asupra sacrificiului, indiferent de regn: „Stafia [casei] se face din umbra măsurată și pusă în zid a oricărei ființe mișcătoare”⁶⁷. Așadar, lungul drum de la zidirea oamenilor, până la folosirea obiectelor, presupune și o etapă de simbolizare a spiritului animal. Umbră „de om nu se lua că se vorbea că moare. La noi s-a vorbit de Constantin Ganea că i-o luat umbra și a pus-o la o casă și omu’ a murit la 40 de zile. Numai la casele de cărămidă zidarii lua o umbră de la o animală sau de la o pasăre cu o vargă și zidea varga în zid. La fântâni se făcea asta la noi” (Rădeana – Bacău); „Când s-o făcut casa noastră bătrânească, eu eram di 6-7 ani; un om o strâgat sî măsoari tata cânilii cu o ațî și s-o azvârli la temelia casei cu niști bani” (Hălceni – Iași).

Preluarea aidoma a ritului, prin măsurarea cu nuiaua și îngroparea ei, este caracteristică unei practici bine conservate, ce lasă să se întrevadă structura inițială a sacrificiului. Ulterior, animalul va fi tăiat și mâncat de meșterii implicați în ridicarea casei, dintr-un spirit utilitar specific societății moderne. Întretăierea celor două mentalități a putut fi reperată în anul 2017, când ni s-a relatat, în satul ieșean Iazu Nou, că în urmă cu ceva vreme, o femeie a adus muncitorilor o rățușcă vie pentru a fi îngropată în temelia viitoarei ei case. Aceștia au lăsat bobocul să plece în secret și s-au declarat contrariați de gestul barbar și lipsit de

⁶⁶ Ion Taloș, *Riturile construcțiilor...*, p. 240.

⁶⁷ Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *op. cit.*, p. 230.

noimă socială: „Mai bini ni dădea o rați mari, o tăiam, o mâncam cu toții și era tot sacrificatî pentru binili construcției. Da' ființa asta micî ci rost avea sî moarî nevinovatî?!”⁶⁸

Pierderea funcției magice a sacrificiului pentru construcție reprezintă etapa de dinaintea dispariției cu desăvârșire a practicii. Teritoriul este luat în posesie de oameni fără a mai exista acea obligație metafizică de „a da dijmă”, de a plăti spiritul locului. Pragmatismul magic⁶⁹ a fost înlocuit de economia de resurse, pe fondul sincopei culturale dintre generații.

În urmă cu câteva decenii doar, la Viișoara – Vaslui practica era departe de a fi uitată, și reușea chiar să mențină activă valoarea de protecție pe care o capătă jertfa umană: „După moarti [cel căruia i s-a furat umbra prin măsurare] stă și păzăști zădu, apoi strigi”. În anul 1885, la Gănești – Galați, apariția nocturnă a *stahiei din ziduri* era deosebită de cea a strigoilor prin faptul că spectrul ieșit din pereții clădirii „caută numai să sperie oameni”⁷⁰, fără a le face un rău propriu-zis, fiindcă asigură paza magică a casei.

Punțile peste râuri, fiind și ele construcții masive, presupuneau un „târg” cu duhul locului încheiat prin sacrificiu: „La un pod se puné umbră de om, oaie, capră, berbec. Se spunea că acelea ieșeau și se arătau la oameni noaptea” (Traian – Neamț). Animalele au fost investite cu rolul de jertfă a zidirii pentru a precupeți viețile umane, dar efectul imolării a rămas neschimbat: „La orice clădire se punea o umbră de berbec (sau câine), la un beci mare, la un han, ca să dureze clădirea, să nu se dărâme. Noaptea până la 12 ieșea berbecule acela – alb ca o nălucă” (Icușești – Neamț); „Jaca, la biserica noastră, cari ari 60 di ani, o fost zidită umbra unui cal și mamaia zăcé cî ș-acu s-audi câteodată cum nechează și tropăiești” (Agârcia – Neamț); se „zicea că la biserică noaptea iesă o stahie, o capră” (Cașin – Bacău).

Frecvent folosită, expresia „omul sfințește locul” pare să aibă în contextul acestor date culturale o semnificație etnografică inițială.

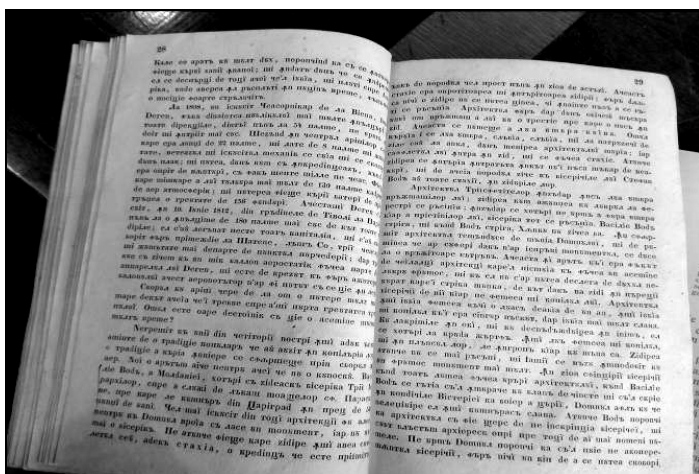
⁶⁸ Cuvintele îi aparțin Monicăi Babă, care a stat de vorbă cu meșterul. Subiectul nostru are 58 de ani, studii superioare, s-a născut în Cărbunari – Iași și locuiește în Iazu Nou – Iași (înregistrare din 20 iulie 2017).

⁶⁹ Ofranda are o funcție practică vie în mintea comunității. Marcel Mauss denuște acest tip de relaționare cu instanțele divine „sacrificiu-contract”, *do ut des* („dau ca să îmi dai”), și surprinde dinamica relației dintre cel care face o ofrandă și beneficiarul, obligat să răspundă pozitiv (în *Eseu despre dar*. Traducere de Silvia Lupescu. Studiu introductiv de Nicu Gavriluță, Iași, Editura Polirom, 1997, p. 74).

⁷⁰ Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *op. cit.*, p. 235.

Smerită în fața mediului înconjurător, ființa umană deschide un dialog cu forțele superioare și își negociază locul în lume cu atenție. În studiile viitoare vom descrie paleta vastă a ofrandelor pe care le aduc sătenii din Moldova și nu numai, atât pentru spiritul locului în care își doresc să viețuiască, cât și pentru alte entități văzute și nevăzute cu care se împarte spațiul. Sfințirea locului și, implicit, viața fericită par să se obțină mai întâi prin crearea armoniei dintre om și natură.

ILUSTRĂȚII

Legenda Mănăstirii Trei Ierarhi din Iași, publicată în anul 1842 în almanahul editat de Mihail Kogălniceanu

Trunchiuri de copaci pregătite în pădure pentru a fi folosite la construirea caselor

Etapă intermediară în ridicarea unei case din bârne îmbinate „stânește”

Piatră pregătită pentru temelie într-o gospodărie
din Iazu Nou – Iași (2017)

Construcție din Chișcăreni – Iași, în temelia căreia
a fost pusă o găină vie (2017)